FURQAT IJODINING ADABIY-TARIXIY VA IJODIY SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Raximova Mushtariybonu Ulug‘bek qizi

Qo‘qon davlat universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti 1-bosqich magistranti

raximovamushtariybonu5@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiyotining yirik vakili Zokirjon Furqatning hayoti, ta’lim-tarbiyasi va ijodiy muhiti ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida shoirning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar tarixiy-adabiy hamda analitik metodlar asosida o‘rganildi. Natijada Furqat ijodida Sharq mumtoz adabiyoti an’analari, ma’rifatparvarlik g‘oyalari va zamonaviy tafakkurning uyg‘unlashgani aniqlandi. Shuningdek, Qo‘qon adabiy muhiti va jadidchilikka yaqin qarashlarning shoir dunyoqarashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgani asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: Kalit so‘zlar: Furqat, Qo‘qon adabiy muhiti, ma’rifatparvarlik, mumtoz adabiyot, jadidchilik, ijodiy muhit.

Annotation: This article scientifically analyzes the life, education, and creative environment of Zokirjon Furqat, one of the prominent representatives of Uzbek literature of the late 19th and early 20th centuries. During the research, the historical, social, and cultural factors influencing the poet’s formation were studied through historical-literary and analytical methods. The results reveal that the traditions of Eastern classical literature, enlightenment ideas, and modern thinking are harmoniously combined in Furqat’s works. In addition, the significant influence of the Kokand literary environment and Jadid-oriented views on the poet’s worldview is substantiated.

Keyword: Furqat, Kokand literary environment, enlightenment, classical literature, Jadidism, creative environment.

Аннотация: В данной статье научно анализируются жизнь, образование и творческая среда Зокиржона Фурката — одного из крупнейших представителей узбекской литературы конца XIX – начала XX века. В ходе

исследования исторические, социальные и культурные факторы, повлиявшие на формирование поэта, были изучены на основе историко-литературного и аналитического методов. В результате выявлено, что в творчестве Фурката гармонично сочетаются традиции восточной классической литературы, просветительские идеи и современное мышление. Также доказано значительное влияние кокандской литературной среды и близких к джадидизму взглядов на мировоззрение поэта.

Ключевые слова: уркат, кокандская литературная среда, просветительство, классическая литература, джадидизм, творческая среда.

KIRISH (INTRODUCTION)

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar o‘zbek adabiyotining rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Bu davrda mumtoz adabiyot an’analari bilan bir qatorda ma’rifatparvarlik va yangicha badiiy tafakkur shakllana boshladi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda yashab ijod etgan shoirlardan biri Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqatdir. Furqat o‘zbek adabiyoti tarixida mumtoz va zamonaviy adabiy tafakkur o‘rtasidagi muhim bog‘lovchi ijodkor sifatida alohida o‘rin tutadi. Uning hayoti va faoliyati Qo‘qon madaniy muhiti, ma’rifatparvarlik harakati hamda Turkistonning mustamlakachilik davridagi ijtimoiy jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Shoirning ijodiy merosida ilm-ma’rifat, insonparvarlik, taraqqiyot va xalq taqdiri bilan bog‘liq masalalar yetakchi o‘rin egallaydi.

Furqatning hayoti, ta’lim-tarbiyasi va ijodiy muhiti masalalarini o‘rganish uning dunyoqarashi hamda badiiy tafakkuri shakllanishini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, shoirning Qo‘qon adabiy muhiti, Muqimiy boshchiligidagi ijodiy davra va keyinchalik Toshkentdagi ma’rifiy faoliyati uning ijodiy kamolotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur maqolaning maqsadi Furqatning hayoti, ta’lim-tarbiyasi va ijodiy muhitini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning ma’rifatparvarlik qarashlari hamda ijodiy shakllanish omillarini ochib berishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS). Tadqiqotda tarixiy-adabiy, biografik va analitik metodlardan foydalanildi. Tarixiy-adabiy metod orqali Furqat yashagan davrning siyosiy va madaniy muhiti o‘rganildi. Biografik metod asosida shoirning hayoti, oilaviy muhiti va ta’lim jarayoni tahlil qilindi.

Analitik metod yordamida Furqatning “Sarguzashtnoma”, “Ilm xosiyati”, “Qashqar sayohati” kabi asarlari o‘rganilib, ularda aks etgan ma’rifatparvarlik va ijtimoiy qarashlar tahlil qilindi. Shuningdek, mavjud ilmiy manbalar – Xolid Rasul, Sharif Yusupov, Nurboy Jabborov va boshqa olimlarning tadqiqotlari qiyosiy asosda o‘rganildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tadqiqot natijalari Furqatning shaxs va ijodkor sifatida shakllanishida Qo‘qon adabiy muhiti muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatdi. Shoir 1859-yilda Qo‘qon shahrida tavallud topgan bo‘lib, dastlabki ta’limni oilasida olgan. Keyinchalik madrasa ta’limi orqali arab va fors tillarini mukammal egallagan. Bu esa unga Sharq mumtoz adabiyotini asl manbalarda o‘rganish imkoniyatini yaratgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Furqatning ijodiy tafakkuri shakllanishida Alisher Navoiy, Fuzuliy, Sa’diy Sheroziy va Bedil kabi mutafakkirlarning asarlari muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, Navoiy ijodidagi insonparvarlik, komil inson g‘oyasi hamda ma’rifatparvarlik ruhining Furqat asarlarida davom ettirilgani kuzatildi. Shoir mumtoz she’riyatning an’anaviy shakllarini saqlagan holda, ularni yangi mazmun bilan boyitishga intilgan. Furqatning Qo‘qondagi Muqimiy boshchiligidagi adabiy davra bilan aloqasi uning ijodiy kamolotida alohida ahamiyat kasb etgan. Muqimiy, Zavqiy, Nisbat va Muhyi kabi shoirlar bilan ijodiy muloqotda bo‘lishi natijasida Furqatning she’riyatida xalqchillik, sodda va ravon uslub, realistik tasvir unsurlari kuchaya boshlagan.

Tadqiqot davomida Furqatning Toshkent davridagi faoliyati uning dunyoqarashida tub burilish yasagani aniqlandi. “Turkiston viloyatining gazeti” bilan hamkorlik qilishi natijasida shoir publitsistik janrga murojaat qilgan hamda ma’rifatparvarlik g‘oyalarini keng targ‘ib eta boshlagan. “Ilm xosiyati”, “Akt majlisi xususida”, “Vistavka xususida” kabi maqolalarida ilm-fan, zamonaviy taraqqiyot va madaniyatning jamiyat rivojidagi o‘rni asoslab berilgan.

Furqat ijodida ijtimoiy adolat va xalq taqdiri bilan bog‘liq masalalar ham muhim o‘rin egallashi kuzatildi. Shoir mustamlakachilik davridagi ijtimoiy tengsizlik, jaholat va adolatsizlikni tanqid qilgan. Ayniqsa, “Sayding qo‘yaber,

sayyod” musaddasida inson erki va qadr-qimmati ulug‘lanib, zo‘ravonlik va zulmga qarshi norozilik kayfiyati kuchli ifodalangan.

Natijalar Furqatning sayohatlari uning dunyoqarashini sezilarli darajada boyitganini ham ko‘rsatdi. Hindiston, Turkiya va Sharq mamlakatlariga qilgan safarlari natijasida shoir boshqa xalqlarning madaniyati, ilm-fani va taraqqiyot darajasi bilan yaqindan tanishgan. Bu esa uning asarlarida realistik kuzatuvlarning kuchayishiga hamda yangi mavzularning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Shuningdek, “Sarguzashtnoma” va “Qashqar sayohati” asarlari orqali Furqat o‘zbek nasrida avtobiografik va sayohatnoma janrlarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgani aniqlandi. Bu asarlarda tarixiy voqealar, shaxsiy kechinmalar va ijtimoiy kuzatuvlar samimiy va realistik usulda bayon qilingan.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Furqat ijodiy faoliyatining muhim jihati shundaki, u mumtoz adabiyot an’analarini davom ettirgan holda, o‘zbek adabiyotida yangi ma’rifatparvarlik ruhini shakllantirgan ijodkorlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shoirning madrasa ta’limi orqali olgan diniy va adabiy bilimlari uning mumtoz she’riyatga yaqinligini ta’minlagan bo‘lsa, keyinchalik rus madaniyati va Yevropa taraqqiyoti bilan tanishuvi dunyoqarashida yangicha qarashlarni yuzaga keltirdi.

Furqat yashagan davr Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi va mustamlakachilik siyosatining kuchayishi bilan xarakterlanadi. Bu jarayon jamiyat hayotida ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Shoir ana shu murakkab tarixiy voqelikni o‘z ijodida aks ettirib, xalqni ilm-ma’rifat orqali taraqqiyotga undadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Furqat ijodida ma’rifatparvarlik g‘oyalari markaziy o‘rin egallaydi. Shoir ilm-fan va madaniyatni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholaydi. Uning publitsistik maqolalarida yangi usuldagi maktablar, zamonaviy ta’lim, fan va texnika yutuqlari haqida fikr yuritilishi bu jihatni tasdiqlaydi. Bu esa Furqatni jadidchilik harakatining dastlabki g‘oyaviy asoslarini shakllantirgan ijodkorlardan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Furqatning ijodiy muhitini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, Qo‘qon adabiy muhiti va Muqimiy boshchiligidagi adabiy davra shoir badiiy tafakkurining shakllanishida muhim o‘rin tutgan. Muqimiy va Zavqiy kabi ijodkorlar bilan

hamkorlik Furqat she’riyatida xalqchillik va ijtimoiylikning kuchayishiga sabab bo‘lgan. Shuningdek, Furqat ijodida realistik tasvir usullarining kuchaygani kuzatiladi. Shoir o‘z asarlarida xalq hayotini, ijtimoiy tengsizlikni, jaholat va adolatsizlikni tanqidiy ruhda aks ettiradi. Bu jihat uning ijodini mumtoz lirika doirasidan chiqarib, yangi davr o‘zbek adabiyotiga yaqinlashtiradi.

Muhokama jarayonida Furqatning xorij safarlari ham uning ijodiy evolyutsiyasida muhim bosqich bo‘lgani aniqlandi. Shoir boshqa xalqlarning taraqqiyoti bilan tanishib, Sharq va G‘arb madaniyatlarini qiyosiy baholash imkoniyatiga ega bo‘lgan. Natijada uning asarlarida ijtimoiy tahlil va realistik kuzatuvlar yanada chuqurlashgan. Adabiyotshunoslikda Furqat ijodini o‘rganish masalasi bir necha bosqichlarda rivojlangan. Xolid Rasul tomonidan shoir merosining ilmiy matni tayyorlanib, ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lsa, keyingi tadqiqotlarda Sharif Yusupov va Nurboy Jabborov tomonidan Furqat ijodining yangi qirralari ochib berildi. Ayniqsa, mustaqillik davrida Furqat merosiga milliy qadriyatlar nuqtai nazaridan yondashuv kuchaydi.

Umuman olganda, Furqatning hayoti va ijodiy muhiti o‘zbek adabiy tafakkuri taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. U mumtoz adabiyot an’analari bilan yangi davr ma’rifatparvarlik g‘oyalarini uyg‘unlashtirib, milliy adabiyotimiz taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, Furqatning hayoti, ta’lim-tarbiyasi va ijodiy muhiti uning dunyoqarashi hamda badiiy tafakkurining shakllanishida hal qiluvchi omil bo‘lgan. Shoir Sharq mumtoz adabiyoti an’analarini chuqur egallagan holda, o‘z ijodida ma’rifatparvarlik va zamonaviy tafakkur g‘oyalarini ilgari surgan. Qo‘qon adabiy muhiti, Muqimiy boshchiligidagi adabiy davra va keyinchalik Toshkentdagi ma’rifiy muhit Furqat ijodining shakllanishida muhim rol o‘ynagan.

Tadqiqot natijalari Furqatni o‘zbek adabiyotida mumtoz va yangi davr adabiyoti o‘rtasidagi muhim bog‘lovchi halqa sifatida baholash imkonini beradi. Uning ilm-ma’rifat, taraqqiyot va insonparvarlik haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasul X. Zokirjon Furqat ijodi. – Toshkent: Fan, 1954.

2. Rasul X. Furqat. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1960.

3. Yusupov Sh. O‘zbek ma’rifat adabiyoti va Furqat. – Toshkent, 1992.

4. Jabborov N. Furqat nega Furqat? – Toshkent, 2023.

5. Karimov N. Jadid adabiyoti va ma’rifatparvarlik masalalari. – Toshkent, 2001.

6. Qosimov B. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent, 2004.

7. Furqat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

8. Oybek. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent, 1976.

9. Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2000.

10. Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi. – Toshkent, 1981.